

Ritüel, Batıl İnanç ve Bilimsel Veriler Bağlamında Hapşırma ve Esnemeyle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi

Evaluation of the Narratives Related to Sneezing and Yawning
within the Context of Ritual, Superstitions and Scientific Datas

Yusuf Oktan

Öğr. Gör. Dr., Yalova Üniversitesi | Lec. Dr., Yalova University
İslami İlimler Fakültesi | Faculty of İslamic Sciences
Hadis Ana Bilim Dalı | Department of Hadith
Yalova | Türkiye | Yalova | Turkey
oktanyusuf@gmail.com | orcid.org/0000-0002-9196-8919

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi | Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 30 Eylül 2020 | Received | 30 September 2020
Kabul Tarihi | 21 Kasım 2020 | Accepted | 21 November 2020
Yayın Tarihi | 30 Aralık 2020 | Published | 30 December 2020

Atıf | Cite as

Oktan, Yusuf. "Ritüel, Batıl İnanç ve Bilimsel Veriler Bağlamında Hapşırma ve Esnemeyle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi [Evaluation of the Narratives Related to Sneezing and Yawning within the Context of Ritual, Superstitions and Scientific Datas]". *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/2 (Aralık 2020), 573-599.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.4399239>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
| This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of İslamic Sciences. Tokat | Turkey.
<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Ritüel, Batıl İnanç ve Bilimsel Veriler Bağlamında Hapşırma ve Esnemeyle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi

Öz: Bazı rivâyetlerde hapşırığın övülerek Allah'a nispet edilmesi, esnemenin yerilerek şeytana nispet edilmesi insanî fitrî bir ihtiyaç olan hapşırmanın vücuda faydalı, esnemenin zararlı olarak anlaşılmasına sebebiyet vermektedir. Tarih boyunca çeşitli itikat ve kültürlerde uğursuzluk, ölüm, müjde gibi birçok farklı alâmetle bağdaştırılan hapşırma ve esnemenin rivâyetlerdeki mevcut hali, konunun diğer inanç ve kültürler çizgisinde algılanmasına sebebiyet verebilecek niteliktedir. Bununla birlikte rivâyetlerde hapşırma sonrası yapılan şükür ve karşılıklı dua, İslâmî bir toplum yapısı oluşturmada sünnetin rolünü ve bunun toplumsal hafızayı canlı tutarak bireysellikten öte kolektif bir yapı oluşturan, aynı zamanda toplumda ortak bir işlevi olan ritüellerle ilişkisini gündeme getirmektedir. Makale, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarında Rahmân ve Şeytan'la bağdaştırılan hapşırma ve esneme eylemlerini bilimsel veriler zemininde ele alarak, bu konuda buyrulan rivâyetlerin tarih boyunca inanılan hurâfelerden farkını açıklamayı hedeflemektedir. Ayrıca makale hapşırma sonrası İslâmî uygulamaların sosyal bilimlerin temel konularından biri olan ritüel kavramıyla olan ilintisini de açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, Ritüel, Hurâfe, Hapşırma, Esneme.

Evaluation of the Narratives Related to Sneezing and Yawning within the Context of Ritual, Superstitions and Scientific Datas

Abstract: Sneeze is praised and attributed to God and yawning is attributed to the devil by being scorned in the narrations. This situation causes sneezing, which is a human inherent need, to be perceived as beneficial for the body and yawning as harmful. Throughout history, sneezing and yawning, which have been associated with many different signs such as bad luck, death, and gospel, may cause the subject to be perceived in line with other beliefs and cultures. Therewithal, after the sneeze, thanks and mutual prayer in the narratives reveals the role of the Sunnah in creating an Islamic social structure and its relation with rituals, which also constitute a collective structure rather than individuality by keeping social memory alive, but also a common function in society. The article tackles the association of sneezing and yawning with Rahmân and Satan in the words and practices of Prophet Muhammad (pbuh) on the basis of scientific data and aims to explain the difference between the narratives said on this subject and the superstitions believed throughout history. Furthermore, the article explains the correlation of Islamic practices after sneezing with the concept of ritual, which is one of the fundamental topics of social sciences.

Keywords: Hadith, Ritual, Superstition, Sneezing, Yawning.

Giriş

Dinî alanda kişinin Allah'a karşı sorumluluğu olduğu gibi topluma karşı sorumluluğu da söz konusudur. Hz. Peygamber'in birçok öğretisi ve uygulaması, aynı zamanda insanlar arasındaki uygulamaların nasıl olması gerektiğini bizlere öğretirken âdâb-ı muâşeret kurallarının toplumsal hayatta yerleşmesini amaçlamaktadır. Hapşırma ve esneme hakkında bize ulaşan rivâyyetler de böyle bir amaca hizmet etmektedir.

Bazı rivâyyetlerde hapşırma, genel anlamda iyi kabul edilip övülerek Allah'a nispet edilirken, esneme yerilerek şeytana nispet edilmiş ve engellenmesi salık verilmiştir. İnsanın biyolojik ihtiyacından kaynaklanan bu özelliklerin Hz. Peygamber'in sözleriyle yerilmesi veyahut övülmesi, bilimi ve kurallarını yaratan Allah'ın sünnetiyle çelişmemesi gerekmektedir. Bu durum hapşırma ve esneme üzerine yapılan bilimsel çalışmaların rivâyyetlerin ifade ettiği manayla uyumu hususunu gündeme getirmektedir. Bunun yanında hapşırma ve esneme hususunda farklı inanç ve doktrinlerde bulunan dogma, hurâfe ve batıl inançların zaman zaman rivâyyetlerin içeriğiyle benzerlik gösterdiği müşahede edilmektedir. İslâm dışı inançların hapşırma ve esnemeye yaklaşımlarında şans, güzel haber gibi olumlu duygular bulursa da yaklaşımlarının ağırlıklı genel karakteristiği kötü haber, hastalık, şeytanla ilişkilendirme gibi olumsuz duygulardır. Bu durum özellikle esnemeyi şeytanla ilişkilendiren rivâyyetlerin doğru anlaşılmasını engellemektedir. Rivâyyetlerde hapşırma ve esnemenin Rahman'a ve Şeytan'a nispetleri diğer inançlarla benzerlik göstermesi rivâyyetler hakkında kuşkuyla artmasına sebebiyet verebilmektedir.

Bu çalışmada insan tabiatından kaynaklanan hapşırma ve esneme eylemlerinin bilimsel veriler ışığında nitelikleri ortaya konulacaktır. Tarih boyunca inanılan çeşitli dogma, batıl inanç ve hurâfelerin sunmuş olduğu bilgiler, rivâyyetlerin içeriğiyle karşılaştırılacaktır. Ayrıca çalışma Hz. Peygamber'in insanî, biyolojik, istem dışı hareketler esnasında verilmesi gereken tepkileri hapşırma örneği üzerinden sistemleştirmesini ön plana çıkarmaya çalışarak bu durumun İslâmî bir toplum oluşturmaya katkısını irdeleyecektir.¹

¹ Hapşırma ve esnemeyle alakalı yapılan bazı bilimsel ve tarihi çalışmalar için bk. Haldun Narmanlıoğlu, "Ritüel İletişimin Biyolojik Nesnesi: Hapşırık", *Kültürlerarası İletişim Bağlamında İnsana Dair Duygular ve Ritüeller*, ed. Necla Mora (Ankara: Nobel yayınları, 2011); Andrew C. Gallup- Gordon G. Gallup, "Yawning as a Brain Cooling Mechanism: Nasal Breathing and Forehead Cooling Diminish the Incidence of Contagious Yawning", *Evolutionary Psychology Journal* 5/1 (2007), 92-101.

1. Hapşırma ve Esneme Hakkındaki Rivâyetler

1. Ebû Hureyre'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah hapşırmayı sever, esnemeyi kerih görür. Sizden biriniz hapşırıp Allah'a hamdettiği zaman, bunu işiten her Müslüman üzerine o kişiye hayır dua etmesi bir hak olmuştur. Esnemeye gelince; o Şeytan'dandır. (Birinize esneme gelirse), gücü yettiği kadar onu geri çevirmeye çalışsın! Çünkü biriniz esneyip 'hâa' dediğinde, Şeytân bundan dolayı güler”²

2. Ebu Hureyre'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz hapşırıldığı zaman 'elhamdulillâh' desin. Kardeşi veya arkadaşı da ona 'Yerhamukellâh' diye duada bulunsun. O (hapşıran) da 'Yehdikumullâh ve Yuslih bâlekum' desin”³

3. Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Biriniz esnediği vakit, eliyle ağzını tutsun(kapatsın). Çünkü (bundan dolayı) şeytan (ağza) girer.”⁴

² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî, *Şaḥîhu'l-Buḥârî*, 3. Basım (Beyrût: Dâru İbn Keşîr, 1987), “Edeb”, 125; “Bedü'l-halk”, 11; Aynı manâda benzer rivâyetler için bk. Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *Şaḥîhu Müslim* (Riyâd: Dâru Tayyibah, 1427), “Zühd ve'r-rekâik”,10 ; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî* (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Salât”, 158, “Edeb”, 41; Süleymân b. el-Eş'as Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvud* (Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Edeb”, 96; İbn Mâce, “İkâmetu'l-selâvât” 42; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedu'l-İmam Ahmed* (Dimeşk: Müessesetu'r-Risâle, 2001), 13/41, 15/84, 15/325, 15/326, 16/408, 16/413.

³ Buhârî, “Edeb”, 125; Tirmizî, “Edeb”, 37; Ebû Dâvud, “Edeb”, 98; Ebû Eyyûb el-Enşârî rivâyeti için bk. Tirmizî, “Edeb”, 37; Hz. Ali rivâyeti için bk. İbn Mâce, “Edeb” 20.

⁴ Müslim, “Zühd ve'r-rekâik”,10 ; Ebû Dâvud, “Edeb”, 96; Hanbel, 14/425, 18/387, 18/408; Dârimî, “Salât”, 106. Ebû Hureyre rivâyeti için bk. Hanbel, 12/243. Ulaşabildiğimiz kadariyle esneme sırasında ağzın kapatılmaması halinde şeytanın gireceğini ifade eden rivâyetlerin hepsi senette bulunan Süheyl b. Ebî Sâlih yoluyla gelmektedir. Her ne kadar rivâyetin sıhhatine zarar verebilecek kuvvetli bir karine bulamasak da Süheyl'in durumu cerh ve tadil âlimleri arasında ihtilâfıdır. Ebû Hâtim, Süheyl'in rivâyetinin yazılacağını lakin bununla istidlâl yapılamayacağını söylemiştir. bk. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Beyr'ut: Dâru İhyâi'turâsi'l-Arabî, 1905), 4/247; Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl* (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1980), 12/227. Bazıları Süheyl'i sika râvî olarak tanımlarken bazıları da onun hakkında leyyin ve zayıf olduğu, hıfzının ömrünün sonuna doğru zayıfladığı, rivâyetlerinde ihtilâf yaptığı yorumları yapmıştır. Hakim, Süheyl'i Müslim'in kendilerinden hadîs tahrîc edip de bundan dolayı ayıplanan râvîler arasında sayarak Müslim'in Süheyl'den tahrîcinin çoğunun şevâhit şeklinde olduğunu söylemiştir. bk. Moğultay b. Kılıç, *İkmâlî Tehzîbi'l-Kemâl* (Kâhire: el-Fârûku'l-ḥadîse, 2001), 6/150-153. Bununla birlikte Müslim şeytanın ağızdan girebileceğini ifade eden ve Süheyl b. Ebû Şâlih yoluyla gelen rivâyetleri, konuyla alakalı rivâyetlerin en sonuna koymuştur. Müslim'in kitabında rivâyetleri üç kısma ayırdığı, rivâyet sıralamasında sıhhati en güçlü olandan daha zayıf olana doğru bir usûl izlediği ve genelde sondaki rivâyetleri, öncelilere istiḥâd niyetiyle zikrettiği göz önünde bulundurulursa (Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şaḥîhi Müslim b. Haccâc*, 2. Basım (Beyrût: Dâru İhyâi'turâsi'l-'arabi, 1392), 1/23.) Süheyl yoluyla gelen bu rivâyetler farklı bir çalışmanın konusu olacaktır.

4. Enes b. Mâlik’in rivâyet ettiğine göre iki kişi Hz. Peygamber’in yanında hapşırdı, Hz. Peygamber birisine: “*Yerhamukellah*” diye dua etti, ötekine dua etmedi. Kendisine (niçin diğerine dua etmediği) soruldu. O da: “*Bu, Allah’a hamdetti, şu ise Allah’a hamdetmedi*” buyurdu.⁵

5. Berâ’ b. Âzib şöyle demiştir: “*Hz. Peygamber bize yedi şeyi emretti, yedi şeyden de bizleri sakındırdı: Hastayı ziyareti, cenazeye iştiraki, hapşırana dua etmeyi, davete icabeti, selâm verene karşılık vermeyi, mazluma yardım etmeyi ve yeminin yerine getirilmesini... bize emretti...*”⁶

6. Seleme b. Ekvâ’in babasından naklettiği rivâyete göre: Bir adam Hz. Peygamber’in yanında hapşırdı, Hz. Peygamber ona “*Yerhamukellah*” dedi. Sonra bir daha hapşırması üzerine Hz. Peygamber: “*Bu adam nezledir*” buyurdu.⁷

7. Abdullah b. Kays dedi ki: “*Yahudiler Hz. Peygamber’in yanında onlara ‘Yerhamukellah’ demesi arzusuyla hapşırdılar. Hz. Peygamber onlara ‘Allah sizi hidayete erdirsin, durumunuzu düzeltsin’ derdi*”.⁸

Hz. Peygamber’in hapşırma ve esnemeyle alâkalı söz ve uygulamaları İslâm’ın genel nezaket ve görgü kurallarından bahsettiği gibi, toplumsal hayatta Müslümanlar arasında hapşırmanın şükretmesi ve muhatabın da hayır duada bulunması gibi dini sorumluluk hükümlerini de bildirmektedir. Bununla birlikte rivâyetlerden hapşırmanın Rahmânî, esnemenin şeytanî olduğu anlaşılmaktadır. Hapşırma övülürken esnemenin yerilmesi, Şeytan’ın esneyen kişiye güleceği ve ağzına gireceğini bildiren bazı rivâyetler hapşırmanın sağlıklı ve faydalı, esnemenin zararlı olduğu düşüncesine götürmektedir. Bu durum konuyu bilimsel veriler zemininde ele almayı zaruri kılmaktadır.

⁵ Buhârî, “Edeb”, 125, 127; Müslim, “Zühd ve’r-rekâik”, 9; Ebû Dâvud, “Edeb”101; İbn Mâce, “Edeb, 20; Dârimî, “İsti’zân”, 31. Ebû Hureyre’den benzer gelen rivâyet için bk. Hanbel, 14/88, 19/26.

⁶ Buhârî, “Edeb”, 124, “İsti’zân”, 8, “Cenâiz”, 2; Müslim, “Libâs ve’z-zîne”, 2, 3; Nesâî, “Cenâiz”35, “Eymân ve’n-nuzûr”, 13; Ebû Hureyre kanalıyla gelen ve Hz. Peygamber’in beş şeyi emrettiği rivâyet için bk. İbn Mâce, “Cenâiz”, 1, 52; Ebû Dâvud, “Edeb”, 97; Nesâî, “Cenâiz”, 52; Hz. Ali ve Ebû Hureyre kanalıyla gelen ve Hz. Peygamber’in altı şeyi emrettiği rivâyet için bk. Tirmizî, “Edeb”, 35; İbn Mâce, “Cenâiz”, 1.

⁷ Müslim, “Zühd ve’r-rekâik”, 9; Ebû Dâvud, “Edeb”, 99; Dârimî, “İsti’zân”, 32; Tirmizî’nin “Bu İbn Mübârek’in hadîsinden daha sahihtir” dediği İmam Mâlik ve İbn Mâce’nin de aktarmış olduğu rivâyette adam üç kere hapşırdıktan sonra Hz. Peygamber “sen nezlesin” demiştir. İmam Mâlik, “İsti’zân” 2; İbn Mâce, “Edeb”, 20; Tirmizî, “Edeb”, 5.

⁸ Tirmizî, “Edeb, 37; Ebû Dâvud, “Edeb”, 100; Hanbel, 3/277, 32/356.

2. Bilimsel Verilere Göre Hapşırma ve Esneme

2.1. Hapşırma

Alerji, enfeksiyon veya lokal hastalığa bağlı burun ve geniz tahrişine karşı fizyolojik bir savunma mekanizması olarak kabul edilen hapşırma,⁹ solunum yolu enfeksiyonlarının neden olduğu kimyasalların salınımı ile başlar. Her ne kadar alerjen, duman, parfüm ve soğuk hava gibi dış kaynaklı etkenler hapşırmanın başlangıcında etkili ise de süreç aslında sinir sisteminde başlamaktadır.¹⁰ Burun mukozasında başlayan tahriş sinyali, sinir uçları tarafında toplanarak beyin ve omurilik arasında bulunan kontrol merkezine gönderilir. Buradan yüz, boğaz ve göğsün farklı yerlerine gönderilen hapşırma emriyle gözler kapanır, derin nefes alınır böylelikle akciğerlerdeki basınç artar ve nefes borusunun ağzı açılarak (glottis) vücutta biriken hava ağız ve burundan dışarı atılır.¹¹ Hapşırma esnasında ağız ve burnun kapatılması burun içi basıncın yükselmesine sebep olmaktadır. Bu da burun kemiğinin kırılmasına neden olabilmektedir.¹² Normal bir hapşırma saatte yaklaşık 160 km hıza ulaşabilmektedir. Bu hız normal nefes verişimizin yirmi katına tekabül etmektedir.¹³

Bazı insanlar hapşırmayı tetikleyen tahrişi tek hapşırıkla giderirken başkaları tahrişi gidermek için birkaç hapşırmaya ihtiyaç duymaktadır. Alerjisi olanlar tahrişi gidermek için daha fazla hapşırmaktadır.¹⁴ Bazı insanlar iki veya üç hapşırıkla tahrişi giderirken, bazılarının hapşırık ataklarına tutulmasının nedeni kişinin alerji, bağışıklık ve sinir sistemiyle alakalı bir sorundur.¹⁵

İslâmî kaynaklarda hapşırma için yapılan yorumlar, bilimsel verilerin bize sunduğu *hapşırığın insan sağlığına faydalı olduğu* genel fikriyle uyum halindedir. Rivâyetlerde Allah'a nispet edilip övülen hapşırma eylemi birçok İslâm âlimi tarafından beden rahatlayıp zararlı maddelerin dışarı

⁹ Ajish Mangot - Satyakant Trivedi - Alaknanda Pandey - Desiree Saimbi - Vaibhav Dubey, "Psychogenic sneezing", *Journal of neurosciences in rural practice* 6/2 (2015), 282.

¹⁰ Inamullah Khan, "Sneezing, science behind the veil", *International Journal of Complementary & Alternative Medicine* 11/3 (2018), 133.

¹¹ OpenMind BBVA's knowledge community, "Why do We Sneeze?", erişim: 2 Şubat 2020, <https://www.bbvaopenmind.com/en/science/research/why-do-we-sneeze/>; Scientific American, "Why do we sneeze?", erişim: 5 Şubat 2020, <https://www.scientificamerican.com/article/why-do-we-sneeze/>.

¹² Levent Şahin, "Hapşırırken Ağızın Kapatılması Sonrası Orbital Amfizem Olgusu", *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi* 7/1 (2019), 123.

¹³ Scienceline, "Why do people sneeze?", erişim: 4 Şubat 2020, <https://scienceline.org/2008/01/ask-hadhazy-sneeze/>.

¹⁴ Khan, "Sneezing, science behind the veil", 133.

¹⁵ Scienceline, "Why do people sneeze?".

atılmasının ve ruhun sâfileşerek duyuların güçlenmesinin bir neticesi olduğu belirtilmiştir. Rivâyetlerde ifade edilen Allah'ın hapşırma eylemine yönelik iltifatı aslında hapşırığı ortaya çıkaran sebeplere döndüğü şeklinde yorumlanmıştır.¹⁶

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148) bedenini hafiflemesi ve menfezlerin genişlemesinden kaynaklanan hapşırığın sağlığa faydalı olduğunu ifade ederek Allah'a nispet edildiğini söylemiştir. Zira hastalık, şişmanlık ve tembellik Allah'a nispet edilemez. Hz. İbrahim kendisini yedirenin içirenin hasta olduğu zaman şifa ihsan edenin Allah olduğunu söyleyerek¹⁷ bütün bu olumlu durumları Allah'a nispet etmiştir. Bundan dolayı hapşırıkla birlikte vücuda bahşedilen rahatlamadan dolayı Allah'a şükretmek gerekmektedir.¹⁸ İbn Hacer de (öl. 852/1449) rivâyeti yorumlarken hapşırığın duyular ve düşünmenin merkezi olan sinir sistemindeki sorunları gidererek uzuvları rahatlığa kavuşturmasına dikkat çekmiştir. Hapşırma zahirde tabiî fitrî bir olay gibi görünse de hakikatte her şeyin yaratıcısı kâdir-i mutlak olan Allah'ın bir lütfu olmasından dolayı hamd ve şükürü gerektirdiğini vurgulamıştır.¹⁹

Bilimsel verilerin sunduğu sağlıklı olan hapşırmanın bir ya da birkaç kere olduğu bundan daha fazlasının alerji, başışıklık ya da sinir sistemiyle alâkalı bir sorunun işareti olabileceği hususundaki bilgiler, rivâyetlerde hapşırana “yerhamukellah” şeklinde mukabelede bulunmanın üçe kadar olduğu, daha fazlasının hapşırmanın hastalığının bir emaresi olabileceği tarzındaki ifadelerle uyum halindedir. Sağlıklı bir hapşırma, bedenini sıhhatinden kaynaklanırken nezle olan kişideki hapşırma devam etmektedir. Böylece rivâyetlerde gelen üçten daha fazla hapşırana “sen nezlesin” denilerek bir hastalığının olabileceği ima edilir.²⁰

Hapşırana teşmütte bulunmak Hanefî ve çoğu Hanbelilere göre farz-ı kifâye, Şâfiilere göre sünnet-i kifâyedir. Bununla birlikte hapşırana mu-

¹⁶ Hüseyin b. Abdullah et-Tîbî, *Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-meşâbih* (Riyâd: Mektebe Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997), 2/1075; Muhammed Abdür-raûf el-Münâvî, *Feyzu'l-Kâdir Şerhu'l-Câmi's-Şâjîr* (Mısır: el-Mektebu't-ticâriyyetu'l-Kübrâ, 1356), 3/279; Muhammed b. el-İmâm es-San'ânî, et-*Tenvîr şerhu Câmi'i's-şâjîr* (Riyâd: Mektebetu Dâri'l-İslâm, 2011), 5/116; Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen* (Haleb: el-Matba'tu'l-ilmîyye, 1932), 4/141.

¹⁷ eş-Şu'arâ' 26/79-80.

¹⁸ Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Arabî, *el-Ğabes fi şerhi Muvaţţâi Mâlik b. Enes* (Beyrût: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1992), 1/1145.

¹⁹ Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 1/602.

²⁰ Mûsâ Şâhîn Lâşin, *Fethu'l-Mün'im şerhu Sahîhi Müslim* (Beyrût: Dâru's-Şurûk, 2002), 1/606.

kabelede bulunmak hапşıranın hamd etmesi halinde yapılır, aksi halde mukabelede bulunulmaz.²¹ Eğer üçten fazla hапşıırırsa muhatap ruhsatla amel ederek susabilir. İmam Nevevî (öl. 676/1277) üçten daha fazla hапşırana mukabelede bulunmanın yerinde olmadığından dolayı müstehap olduğunu söylemiştir.²² İbn Dakıku'l-‘îd (öl. 702/1302) üçü geçse bile hапşıran nezle olduğunu anlayana kadar hапşıırmasına “yerhamukellah” diyerek mukabele yapılması gerektiğini söylemiştir.²³ Namaz sırasında hапşıranın hamd etmesi Ebû Hanîfe’ye (öl. 150/767) göre dilini hareket ettirmemesi halinde namazını bozmaz. Namazdaki birinin hапşıran kişiye mukabelede bulunması ise konuşma yerine geçeceğiinden namazını bozar.²⁴

2.2. Esneme

Esneme, ağız ve burun içinden uzun ve derin bir soluma ile birlikte maksimum çene genişlemesi ile istemsiz, geniş ağız açıklığı ve ardından rahatlık hissi ile ilişkili bir eylemdir. Esneme süresi ortalama 5 saniyedir. Esnemeyle birlikte uzuvlarda gerilme de meydana gelir.²⁵ İnsanlar esnemeye anne karnında 20 haftalıkken başlar ve yaşam boyunca devam eder. Genellikle bir esnemenin zirvesinde gözler kapatılır. Tek bir esneme 10 saniye kadar sürebilir. Esneme genel olarak sıkıntı ve uyku ile ilişkilendirilmiştir.²⁶

Esnemenin bilim tarihinde oldukça dikkat çeken bir yeri vardır. Esnemeye ilişkin ilk tıbbi yazılar M.Ö. 400 yılında Hipokrat tarafından kaleme alındığı, esnemeyle vücutta biriken hava ve ısının serbest bırakıldığını yazdığı iddia edilmiştir. 17. yüzyılda vücutta bulunan zararlı havanın esnemeyle atıldığı düşünölmüştür. 18. yüzyıla gelindiğinde ise 20. yüzyıla kadar devam edecek olan esnemenin beynin oksijen ihtiyacını giderdiği hipotezi kabul edilmiştir. 19. yüzyılda esneme; can sıkıntısı, yorgunluk,

²¹ Hamza Muhammed Kâsım, *Menâru'l-kârî şerhu Muhtaşari Şahîhi'l-Buĥârî* (Dimeşĥ: Dâru'l-Beyân, 1990), 5/255-256; Nüreddîn Alî b. Sultân el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîĥ* (Beyrût: Dâru'l-Fıkr, 2002), 7/2987.

²² Ali Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîĥ*, 7/2987.

²³ Lâşîn, *Fethu'l-Mün'im*, 1/606.

²⁴ Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî el-Cevzî, *Keşfü'l-müşkil min ĥadîşî's-Şahîĥayn* (Riyâd: Dâru'l-vatan, 1997), 2/447.

²⁵ Sharat Gupta - Shallu Mittal, “Yawning and its physiological significance”, *International Journal of applied and basic medical research* 3 (2013), 11.

²⁶ Andrew C. Gallup - Gordon G. Gallup, “Yawning as a Brain Cooling Mechanism: Nasal Breathing and Forehead Cooling Diminish the Incidence of Contagious Yawning”, *Evolutionary Psychology Journal* 5/1 (2007), 92.

soğuğa maruz kalma ve hastalıklı durumlar neticesinde bir bakıma vantilatör göreviyle vücuda fayda sağladığı düşünülmüştür. 19. yüzyılın sonunda kadar sinir merkezinin oksijenlenmesine ihtiyaç duyduğu anlarda vücut tarafından istemsiz bir refleks olarak yapıldığı kabul görmüştür.²⁷

Yapılan çalışmalar esnemenin bulaşıcı yönünü ortaya çıkararak davranışsal zincirleme bir reaksiyon gibi kişiden başka birine geçtiğini göstermektedir.²⁸ Esneme kendiliğinden olmanın yanı sıra esneyen başka birini izlerken veya dinlerken de meydana gelebilir.²⁹ Hatta esneme hakkında okumak³⁰ ve düşünmek bile esnemeyi tetikleyebilir.³¹ Esnemeyi düşünmenin esnemeyi tetikleme üzerine yapılan bir çalışmada deneklerin yüzde doksan ikisi otuz dakika içinde esnemıştır.³² Sosyal iletişim hipotezini destekleyen Guggisberg'e göre bulaşıcı esneme; taklit, empati ve sosyal davranışlarla ilişkili karmaşık beyin alanları ağının aktivasyonundan kaynaklanmaktadır.³³ Bulaşıcı esnemenin, esneme ile sosyal empati arasındaki ilişki ile açıklanabileceği iddia edilmiştir. Zira yapılan çalışmalarda otizm ve şizofreni gibi bazı psikiyatrik bozukluklarda esnemenin çok nadir olduğu gözlemlenmiştir.³⁴

Uzun zamandır esnemenin işlevinin kandaki oksijen seviyesini arttırmak olduğu düşünülmektedir. Yaygın olarak kabul edilen bu görüşe göre, esneme kandaki oksijen ve karbondioksit düzeylerini değiştirmektedir.³⁵ Yakın zamanda destek alan bir başka hipotez, esnemenin beyin soğutma mekanizması olduğunu ortaya koymaktadır. Beyin soğutma hipotezi, esnemenin beynin sıcaklığındaki artışla tetiklendiği, esnemeyi takiben fizyolojik reaksiyonların beynin termal dengesine geri dönüşüne teşvik

²⁷ Jacquelyn Flaskerud, "Yawning, Why and When?", *Mental Health Nursing* 37/7 (2016), 1-2.

²⁸ Robert R. Provine, *Curious Behavior: Yawning, Laughing, Hiccupping and Beyond* (London: Belknap Press, 2012), 18.

²⁹ Flaskerud, "Yawning, Why and When?", 2.

³⁰ Esneme hakkında okumanın da esnemeyi tetiklediği hakkında bk. Provine, *Curious Behavior*, 17.

³¹ Gupta - Mittal, "Yawning and its physiological significance", 11; C. Gallup - G. Gallup, "Yawning as a Brain Cooling Mechanism", 93.

³² Provine, *Curious Behavior*, 15. Farklı bir çalışmada ise deneklere esneyen kişilerin vidolarını göstererek deneklerin esnemeleri tetiklenmiştir. Gupta - Mittal, "Yawning and its physiological significance", 13.

³³ Hélio A. G. Teive - Renato P. Munhoz - Carlos Henrique F. Camargo - Olivier Walusinski, "Yawning in neurology: a review", *Arquivos de Neuro-Psiquiatria* 76/7 (2018), 475.

³⁴ Teive vd., "Yawning in neurology: a review", 478; Flaskerud, "Yawning, Why and When?", 3.

³⁵ C. Gallup - G. Gallup, "Yawning as a Brain Cooling Mechanism", 93; Timothy - Knox - Gordis, "Changes in Physiology Before, During, and After Yawning", 1.

ettiğini öngörür.³⁶ Bu hipoteze göre düzenleyici mekanizmalar uygun şekilde çalışmadığında esneme telafi edici bir soğutma mekanizması olarak hizmet etmektedir.³⁷ Esnemeyi takiben yüz ve beyinde dolaşım artmakta el, ayak ve akciğerlerden beyne daha serin kan giderek bir bakıma esneme radyatör görevi görmektedir.³⁸

Yapılan çalışmalar ve sunulan bilgiler esnemenin faydasını hipotez seviyesinden çıkaracak kesin malumatlar sunamamıştır. Modern bilim ve bazı nörolojik vakalar esnemenin işlevi ve biyolojik önemi hakkında hala net fikir ortaya koyamamıştır.³⁹

Esnemeyi neyin tetiklediğine gelince bu konuda söylenen sözler daha kesin nitelik taşımaktadır. Çalışmalar uyusukluğun, esnemenin en yaygın uyarıcısı olduğunu göstermektedir. Ortamdaki ana uyarım kaynağı dikkatini sürdürmediğinde sorun ortaya çıkmaktadır. Bu, uyku sistemini uyurarak uyusukluğa neden olur. Zihin dış çevre ile teması sürdürmek için çaba sarf etmek zorundadır. Böylece vücut esnemeyle uyarılma ihtiyacı hissetmektedir.⁴⁰ Sıkıntı, hareketsizlik ve ilgi eksikliğinin esneme ile ilişkili olması şaşırtıcı değildir. Yapılan çalışmalarda ders sınıflarındaki öğrencilerin aerobik egzersizine katılan, yemek salonları ve kütüphanede bulunan öğrencilerden çok daha fazla esnedikleri gözlemlenmiştir.⁴¹ Esneme olaylarının çoğu, derslere katılmak, ders çalışmak, araba kullanmak ve televizyon izlemek gibi minimum etkileşim gerektiren etkinlikler sırasında kaydedilmiştir. Yemek pişirme, temizlik, yıkama ve konuşma gibi daha hızlı ve daha etkileşimli faaliyetlerde bunun tersi gözlemlenmiştir.⁴² Açlık ve yorgunluk anları dikkatin dağılmasına, odağın gittikçe zayıflamasına sebep olan durumlardır. Bu durumlarda esnemenin vücudumuzun uyarılmasını sağlayacağı düşünülmektedir.⁴³

Esnemeye sebep olan uyusukluk, sıkıntı, hareketsizlik, ilgi eksikliği ve

³⁶ Timothy - Knox - Gordis, "Changes in Physiology Before, During, and After Yawning", 1.

³⁷ C. Gallup - G. Gallup, "Yawning as a Brain Cooling Mechanism", 93.

³⁸ Olivier Walusinski, "Why do we yawn? Past and current hypotheses", 252; Gupta - Mittal, "Yawning and its physiological significance", 13.

³⁹ Thompson S B., "Is Yawning A Warning, Neurologically?" *WebmedCentral Neurology* 2/2 (2011), 3; C. Gallup- G. Gallup, "Yawning as a Brain Cooling Mechanism", 93; Gupta - Mittal, "Yawning and its physiological significance", 11; Flaskerud, "Yawning, Why and When?", 4.

⁴⁰ Gupta - Mittal, "Yawning and its physiological significance", 11.

⁴¹ Ronald Baenninger, "On yawning and its functions", *Psychonomic Bulletin & Review* 4 (1997), 204.

⁴² Gupta - Mittal, "Yawning and its physiological significance", 12.

⁴³ Flaskerud, "Yawning, Why and When?", 2; Robert Provine - Heidi Hamernik, "Yawning: Effects of stimulus interest", *Bulletin of the Psychonomic Society* 24/6 (1986), 438.

yorgunluk Arapçada esneme kelimesinin kök anlamıyla neredeyse birebir örtüşmektedir. Ayrıca bilimsel veriler esnemeyle alâkalı rivâyetlere İslâm âlimleri tarafından yapılan yorumları desteklemektedir. Bununla birlikte bilimsel verilerin işaret ettiği esnemenin bulaşıcılığı Arapçada darb-ı mesel olmuş bazı İslâm âlimleri bin sene öncesinden buna dikkat çekmiştir.

Arapçada esnemek için kullanılan تئاء fiili gerginlik, bıkkınlık, usanç anlamına gelen تئاء isminden gelmektedir. Arap dilinde *adam esnedi* denildiğinde kişinin tembelleştiği manası anlaşılmaktadır.⁴⁴ Rehavete kapılarak tembelleşen kişi için esneme fiilinin kökünden oluşan مئؤوب kelimesi kullanılmaktadır.⁴⁵ Bilimsel açıklamaların da desteklediği esnemenin bulaşıcı olması Arapçada deyimleşmiştir. Arapçada bir yerde olan olayın diğer yerlere yayıldığı anlamında esneme kelimesinin içinde bulunduğu عم تئاء الناعس (uyuklayanın esnemesi yayıldı) deyimini kullanılmaktadır. Bu deyim aslı, bir mecliste esnemenin oradaki diğer kişilere sirayet edeceği anlamından gelmektedir.⁴⁶ İbn Miskeveyh (öl. 421/1030) insanın kişilik psikolojisinin, karşısındaki kişiden etkilendiğini, bunun bazen yavaş bazen de çok hızlı şekilde olduğunu söylemiştir. Hızlı etkileşime örnek olarak esneme ve uyanıklığı veren İbn Miskeveyh uyanık birinin yanında uyuklama ve esnemenin meclisteki diğer kişileri de esnemeye sevk edeceğini söylemektedir.⁴⁷ Bu ifade esnemenin, uyuklamanın ve bu durumların sebep olacağı tembelliğin ortamdaki diğer kişilere sirayet edebileceği şeklinde de anlaşılabilir. Muskacıların insanları aldattığı yöntemlerden birinin de esneme olduğunu aktaran İbn Hacer onların rukye yaptığı zaman esnediklerini, bunun üzerine hastanın da onlarla birlikte esnediğini, böylece onların esnemeyi çoğaltmasıyla hastanın da esnemesini çoğalttığını aktarır.⁴⁸

Rivâyetlerde esnemenin şeytana nispeti, esnemenin insanın tembelliğine işaret ettiği şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁹ Zira beden hantallaşır

⁴⁴ Alî b. İsmâ'îl İbn Sîde, *el-Muḥkem ve'l-muḥtû'l-a'zam* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 10/184.

⁴⁵ Tîbî, *Şerhu't-Tîbî*, 10/3077.

⁴⁶ Muhammed b. Ahmed el-Herevî, *Tehzîbu'l-luġâ* (Beyrût: Dâru İḥyâi't-turâsi'l-'Arabî, 2001), 1/88.

⁴⁷ Ahmed b. Muhammed İbn Miskeveyh, *el-Ḥevâmil ve's-şevâmil* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 283.

⁴⁸ İbn Kuteybe, *Te'vilü muḥtelifi'l-ḥadîs*, 476.

⁴⁹ Muhammed Enver Şâh Hüseyinî el-Keşmîrî, *Feyḍü'l-bârî 'alâ Şaḥîhi'l-Buḥârî* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 4/33.

uyuşması gaflet, tembellik ve yanlış anlamaya neden olmaktadır.⁵⁰ Tîbî (öl. 743/1343) esnemenin, bedeninin ağırlaşması ve duyuların safiyetini yitirmesinden kaynaklandığına işaret ederek bu durumun insanı ibadetten alıkoyarak Allah'ın kerih görüp şeytanın ise hoşuna giden, gaflet ve tembelliğe sevk edebileceğini söylemiştir.⁵¹

Bilimsel verilerin sunduğu sınıf ortamlarında esnemenin daha fazla olduğu bilgisi İslâmî öğrenim adabında Abdullah b. Mesûd'un (öl. 32/652) güzel bir sözüyle özetlenmiştir. İbn Mesûd'un "İnsanlara kalplerini sana yöneltecek şeylerden anlat, eğer kalpleri senden dönerse bir şey anlatma" sözü üzerine, dinleyeninin kalbinin anlatandan uzaklaşmasının alâmetini soranlara "Sana gözlerini dikerek uzun uzun baktıklarında esneyip, birbirleri üzerine yaslanırlar, böylece kalpleri senden uzaklaşır, bu durumda onlara anlatma" demiştir.⁵²

3. Diğer Din ve Kültürlerde Hapşırma ve Esneme

3.1. Diğer Din ve Kültürlerde Hapşırma

Esnemenin kötü olarak genel kabulüne karşın hapşırma birçok inanç ve kültürlerde farklı kabullere sahiptir. Hapşırma eylemi bazı inançlarda tamamen hayırlı, müjdeli bir anlama gelirken bazı inançlarda yaşamdan ölüme geçiş, ruhun bedenden çıkması gibi anlamlara gelmektedir. Bununla birlikte İslâm dışındaki inanç ve kültürlerde hapşırmanın zaman ve yerine göre iyi veya kötüye bir alâmet olduğuna inanılmaktadır.

Günümüz Batı kültürünü oluşturan Homeros'un ünlü destanlarından Odesa'da (Odysseia) hapşırma ilahi bir işaret olarak sunulmuştur. Bu destana göre Penelope kocası Odesa'nın gittiği savaştan uzun yıllar dönmemesine rağmen hiçbir erkekle evlenmemiş kocasının dönüşünü beklemiştir. Bir gün yurduna dönen kocası dilenci kılığında evine girer. Penelope tanımadığı kocasıyla dilenci sanarak konuşurken oğlu hapşırır. Kadın bunu kocasının döneceğine dair tanrılardan gelen bir mesaja yorumlayarak sevinir.⁵³ Bundan beş asır sonra gelen Aristoteles, *Problemata*'sında fizyolojik hapşırma ve diğer birçok konuda bilgiler vermektedir. Öksürük ve nezlenin hastalıkla birlikte bulunacağını söylerken hapşırmanın bunlar-

⁵⁰ Tîbî, *Şerhu't-Tîbî*, 3/1075; Münâvî, *Feyzu'l-Kâdir*, 3/279; San'ânî, *et-Tenvîr*, 5/116.

⁵¹ Tîbî, *Şerhu't-Tîbî*, 3/1075.

⁵² Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi'* (Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1403), 1/330.

⁵³ Homer, *The Odyssey of Homer*, çev: Ian Johnston, 2. ed. (Virgina: Richer Resources, 2007), 352.

la birlikte saymamıştır.⁵⁴ Yine Aristo'ya nispet edilen bir görüşe göre öğleden gece yarısına kadar hapşırma iyi bir alâmet, ancak gece yarısından bir sonraki öğlene kadar hapşırma ise kötü şansın habercisidir.⁵⁵

Birçok farklı inanç ve kültürde hapşırmanın güçlü bir saygı uyandıran tarafı öne çıkmaktadır. Yunan mitolojisine insanları yarattığına inanılan Prometheus'ın yapay bir adam yaptığına ve bu adamın verdiği ilk yaşam belirtisinin hapşırma olduğuna inanılmaktadır.⁵⁶ Hapşırmanın kutsal yönü Hristiyan inancında da bulunmaktadır. Elişa (Elyasa) Peygamber Şunemli bir kadının ölen oğlunu Allah'a dua ederek diriltmiştir. Çocuğun dirilmesinin alâmeti ise yedi kere hapşırmasıdır.⁵⁷

Genel olarak Ortaçağ Avrupa'sında hapşırma olumsuz bir alâmet olarak algılanmıştır. Hapşırmanın ölüm ve kötü şansla ilişkilendirilmesi ve *nefes verme*'nin çoğu zaman *ölüm* ile eş anlamda kullanılması nedeniyle hapşırma hususunda farklı inançlar ortaya çıkmıştır. Şiddetli bir şekilde nefesin insan vücudundan çıkmasına sebep olan hapşırma insan hayatını sonlandırabileceğine inanılmıştır.⁵⁸ 17. yüzyıldan günümüze ulaşana ilginç bir anekdotta, İngiltere'nin ölüm döşeginde can çekişen Kral'ı 2. Charles'ı çektiği ıstıraptan kurtarıp ölümünü kolaylaştırmaya çalışan doktorlar, Kral'ı hapşirtmeye çalışmış bunun için çuhaçiçeğiyle amonyak bileşiminden oluşan bir karışımdan faydalanmışlardır.⁵⁹ Günümüzde Güney Afrika'nın Zulu kabilesine göre hapşırma kızgın bir ruhun vücuda girmesi karşısında vücudun onu dışarı atma çabasıdır.⁶⁰

⁵⁴ Arthur Stanley Pease, "The Omen of Sneezing" *Classical Philology* 6/4 (1911), 435.

⁵⁵ Astra Cielo, *Signs, Omens and Superstitions* (New York: G. Sully & Company, 1918), 77.

⁵⁶ Cielo, *Signs*, 77. Hz. Adem'in yaratılıp ruh üflendikten sonra ilk tepkisinin hapşırma olması rivâyetlerde de gelmiştir. bk. Tirmizî, "Tefsîru'l-Kurân", 94, "İbn Hibbân, "Bedu'l-Halk"1. Ayrıca İbn Kayyim, hapşırıldıktan sonra hamd ve teşmî'te bulunmanın sünnet olması, Hz. Adem'in yaratıldıktan sonra hapşırıp hamd etmesine ve Allah'ın da Hz. Adem'e teşmîtle mukabelede bulunmasına dayandırır. bk. Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Miftâhu dâri's-sa'âde ve menşûru velâyeti'l-'ilm ve'l-irâde* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'ilmiyye, 1998), 2/586-587. Bunun yanında 8. yada 9. yüzyılda Tevrat üzerine bir yorum olan *Pirkei de-Rabbi Eliezer*'de ilk insanın hapşırıldıktan sonra yaşamaya başladığı bilgisi için bk. Pirkei DeRabbi Eliezer, 52/6, Sâbiî'lerin (Mandeist) kutsal kitabında ilk insan kabul edilen Adam Qadmia ya da Adam Kasia yaratıldıktan sonra hapşırması ve yaratıcıya şükretmiştir. bk. E.S. Drower, *The Secret Adam: A Study of Nasoraean Gnosis* (Oxford: Clarendon Press, 1960), 26, 35; Leigh N. B. Chipman, "Mythic Aspects of the Process of Adam's Creation in Judaism and Islam", *Studia Islamica* 93 (2001), 21.

⁵⁷ Krallar 2/4-36.

⁵⁸ Haldun Narmanlıoğlu, "Ritüel İletişimin Biyolojik Nesnesi: Hapşırık", *Kültürlerarası İletişim Bağlamında İnsana Dair Duygular Ve Ritüeller*, Ed. Necla Mora (Ankara: Nobel yayınları, 2011), 91.

⁵⁹ Wylie. A, "Rhincology and laryngology in literature and Folk-Lore", *The Journal of Laryngology & Otology* 42/2 (1927), 83.

⁶⁰ Cielo, *Signs*, 77.

Aynı şekilde Ortaçağ Avrupa'sında bazı bölgelerde doğumdan hemen sonra çocuğu soğuk algınlığına karşı korumak ve dolayısıyla ölümcül görülen hapşırığı engellemek için burun deliklerine kutsal yağ sürülmekteydi. İskoçya'nın bazı bölgelerinde bu iş için bir parça mum yağından faydalanılırdı.⁶¹ İzlanda'da, hapşırın kişiye dua (blessing) geleneğinin kara vebanın yayıldığı dönemde ortaya çıktığı söylenmektedir. Şiddetli hapşırık, kara veba kurbanlarında bu hastalığın işareti olarak kabul edilerek hapşırana şifa niyetiyle *Tanrı size yardım etsin* diye dua edilmekteydi.⁶²

Hapşırın kişiye dini bir temennide bulunma kültürünün en temel kabulü 8. yüzyılda İtalya'yı felakete sürükleyen veba salgını dönemine uzanmaktadır. Hapşırmanın yaşamdan ölüme geçişin bir işareti olarak kabul edilmesiyle Papa Saint Gregorius tarafından hapşırın kişiye *huzur içinde yat* (Requiescat in pace) denilerek dua edilmesi tavsiye edilmiştir.⁶³

Hapşırıldıktan sonra dua etme veya dini bir dilek mırıldanma geleneği tarih kadar eskidir. Aristoteles, kadim insanların ruhun insanın kafasında bulunduğuna ve hapşırmanın başın sarsılmasıyla ruhu etkilediğine inandıklarını, ruhun zarar görmemesi için dua etmenin bir gereklilik olduğunu söylemiştir.⁶⁴ Yunanlılar ve Romalılar hapşırma sonrasında hapşırın kişi için *uzun yaşa* veya *Jüpiter seni korusun* şeklinde sağlık temennisinde bulunmaktaydılar.⁶⁵ Bir Hindu hapşırıldığında karşısındaki *yaşa* demekte, buna mukabil hapşırın kişi de *sizinle (beraber)* karşılığında iyi temennide bulunmaktadır.⁶⁶ Gayrimüslim Arap geleneğinde de hapşırın kişiye iyi niyet temennisi vardır. Örneğin Hristiyan Araplarda hapşırın kişiye *sağlıklı ol* denilmesi bir gelenektir. Musevi Araplarda ise *yaşayasın* deyimleri kullanılmaktadır.⁶⁷

Hindistan'ın Kongu Nadu bölgesinde hapşırma üzerine birçok inanç vardır. Burada yaşayan insanlara göre bir kez hapşırılmak iyiye iki kez hapşırılmak kötüye işarettir. Bir çocuk hapşırıldığında yanındakiler genelde uzun ömürlü olması anlamında *Dirgayus* ya da yüz yıl yaşaması temenni-

⁶¹ Wylie, "Rhinology and laryngology in literature and Folk-Lore", 85.

⁶² Pease, "The Omen of Sneezing", 435.

⁶³ Jerome Dumoulin, *The Catholic World* (New York: Lawrence Kehoe Publisher, 1866), 593. Başka bir anlatıma göre Papa, salgın felaketini engellemek için bir kişi her hapşırıldığında belirli bir duaya girilmesini söylemiştir. Cielo, Signs, 78.

⁶⁴ Cielo, Signs, 76. Pease'ye göre Aristoteles hapşırma ile başın kutsallığı arsında bağlantı kurmaktadır. Pease, "The Omen of Sneezing", 439.

⁶⁵ Cielo, Signs, 76.

⁶⁶ Cielo, Signs, 77.

⁶⁷ Piamenta, M. *Islam in everyday Arabic speech* (The Netherlands: Brill, 1979), 81.

siyle *Sathayus* derler. Bir bebek doğduğunda baba eğer bebeğin göbek kordonu kesiminden önce hapşırırsa iyiye işaret, kordon kesildikten sonra hapşırırsa kötü bir alâmet olduğuna inanılmaktadır. Hindistan'ın Teluga şehrinde eğer bir adam yemek sırasında özellikle de akşam hapşırırsa yüzüne su serpmedikçe talihsizlikle karşılaşacağına inanılır.⁶⁸ Amerika'nın Kuzey Vermont eyaletinde Pazar sabah kahvaltıdan önce hapşıran kişinin bir dahaki cumartesi akşamından önce tanıdığı birinin ölüm haberini alacağına inanılır.⁶⁹ Alman halk inanışında nikâhtan önce çiftlerden birinin hapşırması kötü şans olarak yorumlanırken, vaftiz töreninden önce hapşıran bebeğin akıllı olacağına inanılır.⁷⁰

Cahiliye dönemi Arap toplumunun hapşırık eylemine bakışı hapşırma- yı öven rivâyetlerin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Arapçada tan vaktinin isimlerinden biri de hapşırık fiilinin mastarı şeklinde عطاس olarak isimlendirilmiştir. Arap dilinde şafağın sökmesini ifade anlamında عطف الصباح ifadesi kullanılmıştır. Bir diğer manası da uykudan uyanma olan hapşırık kelimesi, hapşırıkla birlikte gam ve darlıktan vücudun kurtulmasını sabahın gecedden sıyrılmasına, insanın uykudan dinç bir şekilde uyanmasına benzetilerek kullanılmıştır.⁷¹ Bununla birlikte hapşırma kelimesini ölüm ve uğursuzlukla ilişkilendiren Araplar, hapşırma kelimesinin fiiliyle birinin öldüğü anlamına gelen عطست به اللجم şeklinde tabir kullanmaktadır. Uğursuzluk alâmeti sayılan bir hayvana da hapşırma kökünden türemiş العاطوس denilmektedir.⁷²

Cahiliye dönemi Arap toplumu uğursuz saydıkları hapşırma eylemini fal bakmak için de kullanmaktaydılar.⁷³ Ava gitmeye niyetlenen kişi sabaha yakın uyandığında birinin hapşırıldığını işitirse bunu uğursuzluk sayarak o gün ava gitmezdi. Hapşırık zaman zaman hapşırana göre değişmekteydi. Eğer sevdikleri biri hapşırsa ona sıhhat ve uzun ömür dilerler, sevmedikleri biri hapşırınca ciğerlerine hastalık bulaşması ve hapşırığın uğursuzluğunun hapşırana dönmesi niyetiyle وريا وقحابا demekteydiler. Cahiliye dönemi insanları hapşırığın bir bakıma hastalık olduğuna inandık-

⁶⁸ Edgar, Omens, 25-26.

⁶⁹ Fanny D. Bergen, *Current Superstitions* (Boston: The American Folk Lore Society, 1896), 130.

⁷⁰ Pease, "The Omen of Sneezing", 434.

⁷¹ Mecdüddîn İbnü'l-Essîr, *en-Nihâye fî ğaribi'l-ĥadîs ve'l-eşer* (Beyrût: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), 2/397.

⁴¹⁵ Leblî, *Tuĥfetü'l-Mecdi's*, 93.

⁷² Herevî, *Tehzîbu'l-luġâ*, 2/40.

⁷³ Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücbî el-Bâcî, *el-Müntekâ* (Mısır: Matba'atu's-sa'âde, 1332), 7/297.

larından hapşırığı kerih görmekteydiler. Bundan dolayı hapşıranın, bu uğursuzluğu çıkarmasını engellemekteydiler. Hapşırarak kişi de hapşırığını tutmaya çalışırdı.⁷⁴ Cahiliye döneminde hapşırığın uğursuzluğu dönemin kissalarına da yansımıştır. Öyle ki hükümdarlardan birinin yakın bir arkadaşı şiddetli bir hapşırık nöbetine tutulur. Kendisinin hapşırık tarzının bu şekilde olduğunu hükümdara söyler. Buna rağmen hükümdar ona inanmaz ve bu konuda şahit getirmese onu öldüreceğini söyler. Adamın, kralın huzuruna getirdiği şahit: “*Bu arkadaşım bir gün öyle şiddetli bir şekilde hapşırık ki ağız dişini fırladı*” demesi üzerine hükümdar arkadaşını affeder.⁷⁵

Vücut sağlığı, dinçlik ve birçok faydası bulunan hapşırmanın Cahiliye dönemi Arap toplumunda uğursuzluk temelli yanlış kabulü Hz. Peygamber tarafından kaldırılmış, insanın çaba sarf etmeden yerine getirdiği bu nimet için Allah’a şükretmesi gerektiği bildirilmiştir. Hapşırıktan sonra yapılan Allah’a şükür ve muhatabın hapşırana dua etmesi, hapşırmadan önceki vücudun sükûnet, rahat ve sıhhatini tekrar bahşetmesinden dolaydır. Zira hapşırırken azaların rahatsızlığı ve zorlanması malumdur.⁷⁶

Rivâyetlerde hapşırığın övülerek Allah’a nispet edilmesi, Kur’ân üslûbuyla da uyumludur. Zira Allah, insana gelecek her iyilik,⁷⁷ fazilet ve nimetin kendisinden olduğu,⁷⁸ kullarını besleyen, yediren,⁷⁹ hidayet kaynağı olarak kullarını doğru yola iletenin⁸⁰ yine kendisi olduğunu bildirmiş, ayrıca rahmet etmeyi kendi üzerine alması⁸¹ gibi birçok hoş ve güzel şeylerden bahsederken bunları kendi zatına nispet etmiştir.

Hapşırma fiilinin rivâyetlerde fazlasıyla övülmesi hapşırma hususunda birçok rivâyet uydurulmasına sebep olmuştur. Bu rivâyetler hapşırma ya yapılan şükürün ya da hapşırana mukabelede bulunmanın abartılı bir fazilete nail olacağı,⁸² hapşırana teşmîtte hızlı davrananın şifa bulacağı,⁸³ konuşma esnasında hapşırmanın, sözünün doğru olacağı,⁸⁴ üç kere peş peşe

⁷⁴ İbn Kayyim, *Miftâhu dâri’s-sa’âde*, 2/586, 587.

⁷⁵ İbn Kayyim, *Miftâhu dâri’s-sa’âde*, 2/586.

⁷⁶ İbn Kayyim, *Miftâhu dâri’s-sa’âde*, 2/586, 587.

⁷⁷ en-Nisâ 4/79.

⁷⁸ Âli İmrân 3/171, 174.

⁷⁹ el-En’âm 6/14.

⁸⁰ el-Bakara 2/142.

⁸¹ el-En’âm 6/12.

⁸² Süyûtî, *el-Le’âli’l-maşnû’a*, 2/241.

⁸³ Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû’a*, 223.

⁸⁴ Alî b. Muhammed b. Alî İbn Arrâk, *Tenzihü’s-şerî’ati’l-merfû’a ‘ani’l-aḥbâri’s-şeni’ati’l-mevzû’a* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1399), 2/293; Münâvî, *Feyzu’l-Ḳâdîr*, 1/529. Bu rivâyet hak-

hapşırmanın imanının kalbinde sabit olacağı,⁸⁵ kedinin, aslanın hapşırması, domuzun ise filin hapşırmasından olduğu⁸⁶ gibi birçok konuda vârid olmuştur.

3.2. Diğer Din ve Kültürlerde Esneme

Rivâyetlerde zahiren şeytana nispet edilen esneme, İslâm dışı inanç ve kültürlerde de olumsuzluk, tehlike ve uğursuzlukla bağdaştırılarak zaman zaman kötü ruh ve Şeytan ile ilişkilendirilmiştir. Bir Hıristiyan efsanesine göre, dünya Şeytan esnediğinde yaratılmıştır.⁸⁷ Orta Çağ efsanelerine göre, esneme vücuda ağızdan girmeye çalışan şeytanın işi olarak kabul edilirdi. Şeytanın girmesini engellemek için esneme sırasında kişi, ağzının üzerine haç işareti yapardı.⁸⁸ Avrupa'da 6. yüzyılda, esneme sırasında ruhun vücudu terk ettiği, buna karşı koymak için kişinin haç işaretini ağzına doğru yapması gerektiği inancı vardı.⁸⁹ Günümüzde Kanada'nın Ontario eyaletinde bulunan Niagara Falls şehrindeki bir inanışa göre, bebek esnediğinde haç işaret kötü ruhun bebeğin bedenine girmemesi için yapılmalıdır.⁹⁰

Hindu inanışına göre ruhların vücuda ağızdan girmeyi tercih ettiğine inanılmaktadır. Bu nedenle esneme tehlikeli kabul edilmektedir. Esnemeyle alâkalı inanılan diğer bir tehlike, ruhun bir kısmının esnemeyle kaçabileceğidir. Kaçan ruhun tekrar yakalanması zor olacağından esnerken elin, ağzın önüne konulması, tanrılarının birinin adı söylenerek parmakların çekilmesinin gerektiğine inanılmaktadır. Bunun ihmalinin ise talihsizlik getireceği kabul edilmektedir.⁹¹

Papa Gregory döneminde, Avrupa çapında şiddetli veba salgını birçok insanın ölümüne neden olmuş bu durum birçok batıl inancın da ortaya

kında İbn Kayyim, bazılarının bu rivâyetin senedini tashih etse de akıl yoluyla onun uydurma olduğunu anlayabileceğimizi söylemektedir. Zira hapşırık ve yalanın aynı anda vuku bulabileceği, şayet bir kişi rivâyet okurken yüz bin kere hapşırma dahi rivâyetin sıhhatine hüküm verilemeyeceğini bildirir. Zira yalan yere şahitlik eden birinin hapşırmasıyla sözünün doğrulanması mümkün değildir. bk. İbn Kayyim, *el-Menârü'l-münif*, 51.

⁸⁵ Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 2/243.

⁸⁶ İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*, 476.

⁸⁷ E.M. Cioran, *Tears and Saints* (London: The University of Chicago Press, 1998), 53.

⁸⁸ Karen Thurman, *Petroglyph National Monument* (New Mexico: Petroglyph National Monument, ts.), 5.

⁸⁹ Flaskerud, "Yawning, Why and When?", 2.

⁹⁰ Bergen, *Current Superstitions*, 25.

⁹¹ Olivier Walusinski, "Popular Knowledge and Beliefs", *Frontiers of neurology and neuroscience* 28 (2010), 23; Thurman, *Petroglyph National Monument*, 5.

çıkmasına sebep olmuştur. Bunlardan biride esnemenin ölümcül olarak kabul edilmesidir. Ruhların insanların esnemesiyle dışarı kaçtığına inanılmakta bundan dolayı da *Tanrı sizi korusun* denilmekte ve ağz üzerine haç işareti yapılmaktaydı.⁹²

Eski Maya uygarlığında, esnemenin can sıkıntısına, tutku ve bilinçaltı cinsel arzulara işaret ettiği düşünülmekteydi.⁹³ Günümüzde İtalya’da esneme sevgi, açlık ve susuzluk da dahil olmak üzere çeşitli insanî ihtiyaçları ifade ettiği düşünülmektedir.⁹⁴

Batıda hurâfe, batıl inanç ve kehânet konulu çalışmalar, Arap dünyası ve Müslümanların esnemeye yaklaşımı hususunda rivâyetlerin zahiriyle amel ettiğini göstermektedir. Yapılan çalışmalar bir Müslüman esnediği zaman sol elini ağzına götürerek *Şeytandan Allah’a sığınıyorum* dediğini,⁹⁵ Arap kültüründe esnemenin şeytanın vücuda girmesinin bir alâmeti olduğuna inanıldığı, bunu engellemek içinde elle ağzın kapatılması gerektiğine inandıklarını belirtir.⁹⁶

Diğer itikat ve kültürlerde esneme uğursuzluk, kötü ruh, ölümle doğrudan bağdaştırılmıştır. İslâmî kaynaklarda esnemenin yerilerek şeytana hamledilmesini tevil eden yorumlar bulunduğu gibi esnemeyi doğrudan şeytanla ilişkilendiren açıklamalarda bulunmaktadır.

Rivâyetlerde esnemenin şeytana nispet edilmesini İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233) esnemenin kerâhetiyle açıklamaktadır. Zira esneme hantallık, gevşeme ve bıkkınlığın bir alâmeti olarak insanı tembellik ve uykuya sevk etmektedir. Esnemedede şeytanın nefse istediği şeyleri vermesi söz konusudur. Rivâyetlerde esnemenin sakındırılmasından maksat aslında hantallık ve uyuşukluğun bir neticesi olan ibadette rehâvete, hayırda ise tembelliğe sebep olabilecek fazla yeme ve aşırı tokluktan sakındırmaktır.⁹⁷ İbnü'l-Mülakkın (öl. 804/1401) esnemenin şeytana izafesini yorumlarken bunun aslında onun rızasının bir ifadesi olduğunu ifade ederek insan esnerken yüzünün şeklinin değişerek gayr-i edebî bir hal aldığı, bu halinde şeytanın hoşuna gideceğine dikkat çekmiştir. Şeytana nispet edilen her şeyin rıza ve vesvese anlamında olduğunu söyleyerek Hz. Peygamber’in hiç esnememesinin onun peygamberliğinin bir alâmeti olduğuna dikkat

⁹² Olivier Walusinski, “Popular Knowledge and Beliefs”, 24.

⁹³ Olivier Walusinski, “Popular Knowledge and Beliefs”, 23.

⁹⁴ Flaskerud, “Yawning, Why and When?”, 3.

⁹⁵ Cielo, Signs, 83.

⁹⁶ Flaskerud, “Yawning, Why and When?”, 3.

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1/204.

çeker.⁹⁸ Esnemenin tembelliğin bir işareti olduğuna dikkat çeken İbn Küteybe (öl. 276/889) bu durumun şeytanın razı olacağı fiillerden olduğunu söyleyerek esnemenin şeytana izafe edilmesini, Kur'ân'daki pis şeylerin ona nispet edilmesiyle açıklamaya çalışır.⁹⁹ Zira şeriatta mekrûh fiiller, fiil ile fâil arasında vasıta olan şeytana nispet edilmiştir.¹⁰⁰

Rivâyyetlerde şeytanın esnemeyle birlikte ağza girmesini gerçeğe hamleden yorumlar, şeytanın ağızdan gerçekten girebileceği esasına dayanmaktadır. Bu yorumu yapanlar rivâyyetlerde, şeytanın insanın kanında gezebileceği¹⁰¹ haberiyle istidlal yapmaktadırlar.¹⁰² Hatta Münâvî (öl. 1031/1622) *Hitreb* adında esneme anında ağza girmekle görevli bir şeytandan bahsetmektedir.¹⁰³ Şeytanın esneme sırasında ağza girmesiyle alâkalı yapılan diğer bir yorum, şeytanın insana nüfuz ederek ona hakim olmasıdır. Zira bir şeye nüfuz eden ona girmiş gibidir. Ağız dinin mekrûh olarak gördüğü bir şey için açılırsa şeytanın vücuda sirayeti için bir yol olmuş olur.¹⁰⁴ Esnerken ağzın kapatılması sünnet olup, aksi adaba muhalefettir.¹⁰⁵

Esnemenin şeytana nispet edilmesi mahiyeti itibariye Kur'ân üslûbuyla uyumludur. Zira Kur'ân'da güzel şeyler Allah'a nispet edilirken çirkin ve mekrûh durumlar şeytana nispet edilmiştir. Mesela; Hz. Yusuf'un zindan arkadaşı zindandan kurtulduktan sonra Kral'ın huzurunda Hz. Yusuf'u anmayı unutmaması,¹⁰⁶ Hızır ile arkadaşının yolculuğunda balığın unutulması,¹⁰⁷ ve Hz. Musa'nın yanlışlıkla karşısındaki kişiyi öldürmesi,¹⁰⁸ şeytana hamledilmiştir. Ayrıca içki, kumar, put ve fal oklarının¹⁰⁹ şeytan işi pislikler olduğundan bahsedilmiştir.

⁹⁸ İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavdîh*, 28/663; Alî b. Halef el-Kurtubî, *Şerhu Şahîhi'l-Buhârî li-İbn Battâl*, 2. Basım (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 9/370. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 10/611-613; Münâvî, *Feyzu'l-Ğâdir*, 1/315.

⁹⁹ Keşmîrî, *Feydü'l-bârî*, 4/330.

¹⁰⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 10/611-613.

¹⁰¹ Buhârî, "İ'tikâf" 8, "Hums" 4; Müslim, "Selâm"9; Ebû Dâvud, "Savm", 79, "Sünnet" 18; İbn Mâce, "Siyâm" 66.

¹⁰² Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, 8/554; Ali Qârî, *Mirğâtü'l-mefâtîh*, 7/2988; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 10/611-613.

¹⁰³ Münâvî, *Feyzu'l-Ğâdir*, 1/314.

¹⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 10/611- 613. Münâvî, *Feyzu'l-Ğâdir*, 1/314.

¹⁰⁵ İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'l-müşkil min hadîsi's-Şahîhayn*, 3/530.

¹⁰⁶ Yûsuf 12/42

¹⁰⁷ el-Kehf 18/63.

¹⁰⁸ el-Kasas 28/15.

¹⁰⁹ el-Mâide 5/90.

4. Ritüel ve Hapşırma

Latince kökü *rit* olan ve *bir şey yapmak* anlamına gelen *ritüel* kelimesi, *insanların üzerinde uzlaşarak simgesel anlam yükledikleri uygulamalar* olarak tanımlanmaktadır. Metafizik bilgiye iman etmiş kişilerle ilişkilendirilen ritüel kavramının uygun zamanlarda belli sembollerle sık sık tekrarlanan bir davranış modeli olduğu da söylenmiştir.¹¹⁰ Ritüeller bireyler ya da gruplar nazarında ortak değerlerin belli zamanları gözetilerek ardışık davranış şekliyle hemen hemen aynı bir tarzda tekrarlanmaktadır.¹¹¹ Böylece ritüelin toplumda ortak bir işlevi olmaktadır. Ritüellerin tekrarlanması toplumsal hafızanın silinmesini engelleyerek, değerleri canlı tutmaktadır. Bu tekrarların oluşturduğu toplumsal yapı içindeki birliktelik, günlük yaşamda bireyleri birbirine bağlayan ve ilişkilerde sürekliliği sağlayan pratikler manzumesi olarak toplumda model bir yapı oluşturmaktadır.¹¹² Standartlaşmış ve tekrarlanan sembolik davranış biçimi olan ritüel, bireysellikten öte grup bilincini ve birlikteliğini ortaya koyan duygusal bir kanal, yeni bilgi ve tecrübeler için bir rehber olarak geçmişi günümüze, günümüzü de geleceğe bağlayan bir râbıta olması nedeniyle sosyal bilimlerin temel konularından birisi olagelmıştır.¹¹³

Ritüellerin kökeni dinsel kaynaklı olmakla beraber toplumsal bir amaç hizmet etmektedir.¹¹⁴ Ritüellerin önde gelen toplumsal etki alanı din olsa da bu etki alanı seküler ve gündelik yaşama kadar uzanmaktadır.¹¹⁵ Ritüele katılanlarda oluşan duygusal enerji, kişide kendine güven, zevk, güç vb. duygusal hisler oluşturmaktadır. Ritüelin gerçekleştirilmesi sırasında kullanılan semboller, kelimeler, jest ve mimikler yoluyla kolektif birleşim sağlanır. Diğer taraftan, grup üyeleri arasında, grubu bir arada tutan semboller yoluyla oluşan dinî bağlılık duygusu ahlakî hisleri de güçlendirmektedir.¹¹⁶

¹¹⁰ "Ritüel", *Sosyoloji Sözlüğü*, ed. Gordon Marshall, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 623; H. Olgun, "İbadet, Ritüel ve Kurban", *Milel ve Nihal* 13 (2016), 84.

¹¹¹ Lauri Honko, "Theories Concerning the Ritual Process", *Science of Religion Studies in Methodology*, ed. Lauri Honko (Berlin: De Gruyter Mouton, 1979), 372.

¹¹² S. Murtezaoğlu, "Kültürel Belleğin Ritüel Yoluyla Kuruluşu", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 5/9 (2012), 348.

¹¹³ N. M. Theo Schuyt - John J. M. Schuijt, "Rituals and Rules: About Magic in Consultancy", *Journal of Organizational Change Management* 11/5 (1998), 400.

¹¹⁴ Murtezaoğlu, "Kültürel Belleğin Ritüel Yoluyla Kuruluşu", 345, 346.

¹¹⁵ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 623; Kasım Karaman, "Ritüellerin Toplumsal Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (Haziran 2010), 229.

¹¹⁶ Randal Collins, *Interaction Ritual Chains* (New Jersey: Princeton University Press, 2004), 49.

Ritüeller sürekli tekrarlanan davranışlar olması hasebiyle tekrara uygun olarak biçimlenmiştir. Günlük, mevsimlik ve yıllık ritüeller olduğu gibi bazen tarımsal bazen de doğum, ölüm ve hastalık gibi önemli anlarda yapılan ritüeller bulunmaktadır.¹¹⁷ Bu ritüellerden biride beklenmeyen kriz anlarında uygulanan kriz ritüelleridir. Bunlar kriz durumunun oluşturduğu belirsizlik ve huzursuzluğu gidermek için yapılmakla sınırlı olmakla beraber hızlı, ani, tepki ritüelleridir.¹¹⁸ Hapşırın kişiye yapılan iyi niyet, temenni ve dua, periyodik bir olay olmayıp beklenmedik anlarda, ani reflekslerle yapılan bir eylemdir. Bundan dolayı hapşırın kişiye verilen tepki kriz ritüeli grubunda değerlendirilebilir. Zira hapşırığa verilen tepki, farklı kültür ve inançlarda hastalıktan kurtulma ya da uğursuzluğun giderilmesi için yapılan dua ritüelidir. Bundan dolayı dünyanın farklı yerlerindeki kültür ve inançlarda hapşırık karşısında *uzun yaşa, esenlik, başışlanma* vb. güzel temennilerde bulunmaktadır.¹¹⁹

Sosyal bilimlerin temel konularından biri olarak bize sunulan *ritüeli*, İslâmî yapı içinde Hz. Peygamber'in uygulamalarında görmekteyiz. Hz. Peygamber'in buyurduğu ve İslâm toplumunda Müslümanın Müslüman üzerindeki hakkı olarak tanımlanan cenazeye iştirak, hasta ziyaretinde bulunmak, selâma karşılık vermek, davete icabet etmek ve hapşırana hayır duada bulunmak¹²⁰ ritüel kavramının ifade ettiği cemaat bilincini oluşturmaktadır. Böylece duygusal farkındalık oluşarak insanlar arasında merhamet ve muhabbet yayılmaktadır.¹²¹

Rivâyetlerde ifade edildiği gibi hapşırığın Allah'a nispet edilmesi ve övülmesi, hapşırının şükretmesi, muhatabın buna dua ile mukabelede bulunması gibi belli başlı kurallar bu olayın İslâmî perspektifte önemini göstermektedir. Cahiliye toplumunun uğursuzluk alâmeti olarak kabul ettiği hapşırma telakkisini, Hz. Peygamber düzeltmiş ve yerine İslâmî olan uygulamayı ikâme etmiştir. Diğer inanç ve kültürlerde batıl inanç,

¹¹⁷ Olgun, "İbadet, Ritüel ve Kurban", 85.

¹¹⁸ Honko, "Theories Concerning the Ritual Process" 378.

¹¹⁹ Narmanlıoğlu, "Ritüel İletişimin Biyolojik Nesnesi: Hapşırık", 89.

¹²⁰ Buhârî, "Edeb", 124, "İsti'zân", 8, "Cenâiz", 2; Müslim, "Libâs ve'z-zîne", 2, 3; Nesâî, "Cenâiz" 35, "Eymân ve'n-nuzûr", 13.

¹²¹ Burada Ritüel ile İslâmî bir kavram olan ibadet arasındaki farka işaret etmek yerinde olacaktır. Pagan geleneklerde dinsel amaçlarla yerine getirilen uygulamalar *ritüel* olarak isimlendirilirken, bu uygulamalar din araştırmalarında *ibadet* olarak isimlendirilmektedir. İslâmî bir kavram olan *ibadet*'i ritüelden ayıran husus davranışı değil inancı merkeze alarak yapılan uygulamalardır. bk. Olgun, "İbadet, Ritüel ve Kurban", 86, 98.

iyi veya kötü alâmet, uğursuzluk, ölüm ve zararlar ilişkilendirilen hapşırık, İslâm'da şükür ve dua ile ilişkilendirilmiştir.

Bir Müslümanın hapşırma mukabilinde Allah'ın kendisine sağlık nimetini bahşedip *Elhamdulillah* şeklinde şükretmesi, muhatabın *Yerhamukellah* diye mukabelede bulunması, daha sonra hapşırmanın hem kendine hem de muhatabına duayla karşılık vermesi, İslâm'ın gözete geldiği toplumsal muhabbetin Müslümanlar arasında oluşmasına bir vesiledir. İşte bu durum İbn Dakîku'l-Îd tarafından *Elhamdulillah* diyene mukabelede bulunmanın Müslümanlar arasında sevgi, ülfet ve ünsiyetin husûlüne vesile olacağı, hapşırmanı kibirden koruyup tevâzuya yönlendirerek terbiye ettiği şeklinde güzel bir şekilde özetlenmiştir.¹²²

Sonuç

Hapşırma ve esneme tarih boyunca birçok itikat ve kültürde uğursuzluk, kötü şans, ölüm, vb. olumsuz durumlarla bağdaştırılmıştır. Bu inançların çoğu halen günümüzde dünyanın farklı yerlerinde devam etmektedir. Hapşırma ve esnemenin olumsuzluğu hakkındaki inanışlar, Cahiliye dönemi Arap toplumunda da yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu iki fitrî fiille bağdaştırılan uğursuzluk ve olumsuzluklar Arap diline girerek Arapça deyim ve kelimelere de yansımıştır. Hz. Peygamber cahiliye dönemindeki bu yanlış inanç ve tutumları İslâmî olanlarla değiştirmiştir. Öte yandan rivâyetlerin ifade şekli, güzel ve hoş şeylerin Allah'a, kötü ve çirkin şeylerin şeytana nispet edildiği Kur'ân üslubuyla da uyusmaktadır.

Rivâyetlerde ifade edilen hapşırığın övülerek Rahmân'a nispet edilmesi, esnemenin yerilerek şeytana nispet edilmesi hapşırığın iyi, faydalı esnemenin kötü ve zararlı olduğu düşüncesine sevk etmektedir. Bu durum hapşırma ve esnemenin insana yönelik fayda-zarar zemininde incelendiğinde bilimsel verilerle de uyusmaktadır. Alerji, enfeksiyon veya faklı bir hastalığa bağlı burun ve geniz tahrişine karşı fizyolojik bir savunma mekanizması olarak kabul edilen hapşırma, bedenin rahatlaması ve zararlı maddelerin dışarı atılması için Allah tarafından bahşedilen bir nimettir. Hapşırmanın insan sağlığına faydalı olması esnemenin uyusukluğu tetiklemesinden dolayı zararlı addedilmesi Hz. Peygamber tarafından muhatablarının bilgi düzeyi ve o günkü kültür seviyesi dikkate alınarak mecâzî bir şekilde Rahmânî ve Şeytânî olarak tanımlandırılmıştır.

¹²² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/602.

Tarih boyunca birçok farklı inanç ve kültürlerde uğursuzluk ve kötü alâmetle bağdaştırılan esneme ve hapşırmaı İslâm âlimleri, konu hakkındaki rivâyetler ışığında müspet yorumlamışlardır. Esnemenin hareketsizlik, ilgi eksikliği, uyuşukluk, sıkıntı, vb. kaynaklandığını belirten bilimsel verilerle İslâm âlimlerinin esnemeyle ilgili rivâyetlere yapmış oldukları yorumlar uyuşmaktadır. Özellikle bilimin deneylerle teyit ettiği esnemenin bulaşıcılığı, yüzyıllar öncesinde Arap dilinde darb-ı mesel olmuş, bin sene önce yaşamış İbn Miskeveyh gibi İslâm âlimleri buna işaret etmiştir. Şeytanla bağdaştırılan esneme rivâyetlerine yapılan yorumların geneli, esnemeyi ortaya çıkaran uyuşukluk ve hareketsizlik gibi İslâm'ın kerih gördüğü tembelliğe yöneliktir.

Hapşırmanın, Allah'ın kendisine bahşettiği bu nimet için şükretmesi, bunu duyan kişinin de duayla mukabelede bulunması ve bu durumun Müslümanın Müslüman üzerindeki hakkını ifade eden sorumluluklar arasında zikredilmesi, Müslümanlar arasında merhamet ve muhabbete vesile olmaktadır. Böylece dinî bağlılık duygusuyla ahlâkî hisler güçlenmekte bireysellikten öte, hedeflenen şuurlu kolektif İslâmî toplum oluşumuna katkı sağlanmaktadır.

Kaynakça

- A, Wylie. "Rhinology and laryngology in literature and Folk-Lore". *The Journal of Laryngology & Otology* 42/2 (1927), 81-87.
- Ali Kârî, Nûreddîn Alî b. Sultân. *Mirâkâtü'l-mefâtiḥ*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2002.
- Assmann, Jan. *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Hâlef. *el-Müntekâ*. 7 Cilt. Mısır: Matba'atu's-sa'âde, 1332.
- Baeninger, Ronald. "On yawning and its functions". *Psychonomic Bulletin & Review* 4 (1997), 198-207.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *el-Câmi' li-aḥlâkî'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1403.
- Bergen, Fanny D. *Current Superstitions*. Boston: The American Folk Lore Society, 1896.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl. *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*. 3. Basım. Beyrût: Dâru İbn Keşîr, 1987.
- Chipman, Leigh N. B. "Mythic Aspects of the Process of Adam's Creation in Judaism and Islam". *Studia Islamica* 93 (2001), 5-25.

- Cielo, Astra. *Signs, omens and superstitions*. New York: G. Sully & Company, 1918.
- Cioran, E.M. *Tears and Saints*. London: The University of Chicago Press, 1998.
- Cohen, Anthony P. *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*. çev. Mehmet Küçük. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999.
- Collins, Randal. *Interaction Ritual Chains*. New Jersey: Princeton University Press, 2004.
- Drower, E.S. *The Secret Adam: A Study of Nasoraean Gnosis*. Oxford: Clarendon Press, 1960.
- Dumoulin, Jerome. *The Catholic World*. New York: Lawrence Kehoe Publisher, 1866.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenu Ebî Dâvud*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Edgar, Thurston. *Omens and Superstitions of Southern India*. New York: Mc Bride, Nast & Company, 1922.
- Flaskerud, Jacquelyn. "Yawning, Why and When?". *Mental Health Nursing* 37/7 (2016), 1-4.
- Gallup, Andrew C. - Gallup, Gordon G. "Yawning as a Brain Cooling Mechanism: Nasal Breathing and Forehead Cooling Diminish the Incidence of Contagious Yawning". *Evolutionary Psychology Journal* 5/1 (2007), 92-101.
- Gupta, Sharat. - Mittal, Shallu. "Yawning and its physiological significance". *International journal of applied and basic medical research* 3 (2013), 11-15.
- Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *Müsnedu'l-İmam Ahmed*. 45 Cilt. Dimeşk: Müessesetu'r-Risâle, 2001.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. *Me'âlimü's-Sünen*. 4 Cilt. Haleb: el-Matba'tu'l-ilmiyye, 1932.
- Herevî, Muhammed b. Ahmed. *Tehezîbu'l-luğâ*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-turâsi'l-'Arabî, 2001.
- Homer. *The Odyssey of Homer*. çev. Ian Johnston. 2. ed. Virginia: Richer Resources, 2007.
- Honko, Lauri. "Theories Concerning the Ritual Process". *Science of Religion Studies in Methodology*. ed. Lauri Honko. Berlin: De Gruyter Mouton, 1979.
- İbn Arrâk, Nûruddîn Alî b. Muḥammed. *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-aḥbâri's-şeni'ati'l-mevzû'a*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'ilmiyye, 1399.
- İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Abdillâh. *el-Ḳabes fi şerhi Muvattâi Mâlik b. Enes*. Beyrût: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî. *Keşfü'l-müşkil min ḥadîsi's-Şaḥîḥayn*. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'l-vatan, 1997.

- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn. *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*. 5 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali. *et-Tavdîh li-şerhi'l-Câmi's-Şahîh*. 36 Cilt. Dımeşk: Dâru'n-Nevâdîr, 2008.
- İbn Ebû Hâtım, Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyr'ut: Dâru İhyâi'turâsi'l-Arabî, 1905.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr. *el-Menârü'l-münîf fi's-şahîh ve'z-za'îf*. Haleb: Mektebetü'l-matbû'âti'l-İslâmiyye, 1970.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr. *Miftâhu dâri's-sa'âde ve menşûru velâyeti'l-ilm ve'l-irâde*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Miskeveyh, Ahmed b. Muhammed. *el-Hevâmil ve's-şevâmil*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Sîde, Alî b. İsmâ'îl. *el-Muħkem ve'l-muħîṭü'l-a'zam*. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Te'vilü muħtelifi'l-hadîs*. 2. Basım. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî - Müessesetü'l-İşrâk, 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenu İbn Mâce*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Kâdî İyâz, İyâd b. Mûsâ b. İyâd. *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1998.
- Karaman, Kasım. "Ritüellerin Toplumsal Etkileri". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (Haziran 2010), 227-236.
- Kâsım, Hamza Muhammed. *Menârü'l-Ķârî Şerhu Muħtaşari Şahîhi'l-Buhârî*. 5 Cilt. Dımeşk: Dâru'l-Beyân, 1990.
- Khan, Inamullah. "Sneezing, science behind the veil". *International Journal of Complementary & Alternative Medicine* 11/3 (2018), 133-134.
- Kurtubî, Alî b. Halef b. Abdilmelik. *Şerhu Şahîhi'l-Buhârî li İbn Battâl*. 10 Cilt. 2. Basım. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Lâşîn, Mûsâ Şâhîn. *Fethu'l-Mun'im Şerhu Şahîhi Müslim*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru's-Şurûk, 2002.
- Leblî, Ahmed b. Yusuf. *Tuħfetü'l-Mecdi's-şarîh fî şarġi kitâbi'l-Faşîh*. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Ķurâ, 1418.
- M., Piamenta. *Islam in everyday Arabic speech*. The Netherlands: Brill, 1979.
- Mangot, Ajish. – Trivedi, Satyakant. – Pandey, Alaknanda. – Saimbi, Desiree. – Du-

- bey, Vaibhav. "Psychogenic sneezing". *Journal of neurosciences in rural practice* 6/2 (2015), 282-283.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay - Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman. *Tehzîbu'l-kemâl*. 35 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh. *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*. 2 Cilt. Kâhire: el-Fârûku'l-ĥadîse, 2001.
- Murtezaoğlu, S. "Kültürel Belleğin Ritüel Yoluyla Kuruluşu". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 5/9 (2012), 344-350.
- Münâvî, Muhammed Abdürraûf. *Feyzu'l-Ķâdîr şerĥu'l-Câmi'i's-saġîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebu't-ticâriyyetu'l-Kübrâ, 1356.
- Müslim, Müslim b. el-Haccâc b. Müslim. *Saĥîĥu Müslim*. 2 Cilt. Riyâd: Dâru Tayyibah, 1427.
- Narmanlıoğlu, Haldun. "Ritüel İletişimin Biyolojik Nesnesi: Hapşırık". *Kültürlerarası İletişim Bağlamında İnsana Dair Duygular Ve Ritüeller*. ed. Necla Mora. Ankara: Nobel yayınları, 2011.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Alî. *Sünenu'n-Nesâî*. 9 Cilt. 2. Basım. Ĥaleb: Mektebetu'l-matbu'âtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Nevevî, Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc fî şerĥi Şaĥîĥi Müslim b. Ĥaccâc*. 18 Cilt. 2. Basım. Beyrût: Dâru İĥyâi't-turâsi'l-'arabi, 1392.
- Olgun, H. "İbadet, Ritüel ve Kurban". *Mile ve Nihal* 13 (2016), 82-99.
- S. B., Thompson. "Is Yawning A Warning, Neurologically?". *Webmed Central Neurology* 2/2 (2011), 1-8.
- San'ânî, Muhammed b. el-İmâm. *et-Tenvîr şerĥu Câmi'i's-saġîr*. 11 Cilt. Riyâd: Mektebetu Dâri'l-İslâm, 2011.
- Schuyt, N. M. Theo. - Schuijt, John J. M. "Rituals and Rules: About Magic in Consultancy". *Journal of Organizational Change Management* 11/5 (1998), 399-406.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Ķûtü'l-muġtezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*. 2 Cilt. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-ĥurâ, 1424.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Le'âli'l-maşnû'a fî'l-eĥâdîsi'l-mevzû'a*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'ilmiyye, 1996.
- Şahin, Levent. "Hapşırırken Ağzın Kapatılması Sonrası Orbital Amfizem Olgusu". *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi* 7/1 (2019), 122-124.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fî'l-eĥâdîsi'l-mevzû'a*. 3. Basım. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1407.

- Pease, Arthur Stanley. “The Omen of Sneezing” *Classical Philology* 6/4 (1911), 435.
- Provine, Robert R. *Curious Behavior: Yawning, Laughing, Hiccupping and Beyond*. London: Belknap Press, 2012.
- Provine, Robert. - Hamernik, Heidi. “Yawning: Effects of stimulus interest”, *Bulletin of the Psychonomic Society* 24/6 (1986), 437-438.
- Teive, Hélio A. G. - Munhoz, Renato P. - Camargo, Carlos Henrique F. - Walusinski, Olivier. “Yawning in neurology: a review”. *Arquivos de Neuro-Psiquiatria* 76/7 (2018), 473-480.
- Thurman, Karen. *Petroglyph National Monument*. New Mexico: Petroglyph National Monument, ts.
- Tîbî, Hüseyin b. Abullah. *Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-meşâbih*. 13 Cilt. Riyâd: Mektebe Nizâr Muştafa el-Bâz, 1997.
- Timothy, Corey. - Shoup-Knox, Melanie. - Gordis, Elana. “Changes in Physiology Before, During, and After Yawning”. *Frontiers in evolutionary neuroscience* 3 (2011), 1-11.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sunenu't-Tirmizî*. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Walusinski, Olivier. “Why do we yawn? Past and current hypotheses”. *Hypotheses in Clinical Medicine*. ed. M.M. Shoja - P.S. Agutter ve đđr. New York: Nova Science Publishers, 2013.
- Walusinski, Olivier. “Popular Knowledge and Beliefs”. *Frontiers of neurology and neuroscience* 28 (2010), 22-25.
- OpenMind BBVA's knowledge community. “Why do We Sneeze?”. erişim: 2 Şubat 2020. <https://www.bbvaopenmind.com/en/science/research/why-do-we-sneeze/>
- Scienceline. “Why do people sneeze?”. erişim: 4 Şubat 2020. <https://scienceline.org/2008/01/ask-hadhazy-sneeze/>
- Scientific American. “Why do we sneeze?”. erişim: 5 Şubat 2020. <https://www.scientificamerican.com/article/why-do-we-sneeze/>